

RAQAMLI JAMOATCHILIK NAZORATI VA UNDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O‘RNI

Mansurbek Nematov

Toshkent davlat yuridik universiteti (TDYU) Ommaviy axborot vositalari
yo‘nalishi magistranti

manematov.scholar@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jamoatchilik nazorati va uning shakllarini raqamli axborot texnologiyalari yordamida amalga oshirishning an‘anaviy usullardan afzalliklari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, ularning mansabdor shaxslari faoliyatining qonuniyligi hamda inson huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarining inobatga olinishini nazorat qilish va baholashdagi imkoniyatlari milliy qonunchilik va xalqaro tajriba asosida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: jamoatchilik nazorati, axborot texnologiyalari, raqamli jamoatchilik nazorati, jamoatchilik fikrini o‘rganish, raqamli muhit, ijtimoiy tarmoqlar, davlat organlari, ommaviy axborot vositalari.

ABSTARCT

In this article, the advantages of public control and its forms with the help of digital information technologies compared to traditional methods, the legality of the activities of state authorities and their officials, as well as the possibilities of monitoring and evaluating the consideration of human rights and freedom, legal interests, studied on the basis of national legislation and international experience.

Keywords: public control, information technologies, digitalization of public control, public opinion research, digital environment, social networks, state bodies, mass media.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются преимущества общественного контроля и его форм с помощью цифровых информационных технологий по сравнению с традиционными методами, законность деятельности органов государственной власти и их должностных лиц, а также возможности мониторинга и оценки соблюдения прав человека. и свободы, законные

интересы, изучаемые на основе национального законодательства и международного опыта.

Ключевые слова: общественный контроль, информационные технологии, цифровой общественный контроль, исследование общественного мнения, цифровая среда, социальные сети, государственные органы, средства массовой информации.

KIRISH

Jamoatchilik nazorati – bu davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyati ustidan fuqarolar, ularning birlashmalari va o‘zini-o‘zi boshqarish, fuqarolik jamiyatining boshqa tuzilmalari tomonidan qonun doiralarida olib boriladigan nazorat hisoblanadi.

Jamoatchilik nazorati bo‘yicha qonunchilik davlat organlari va muassasalari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini tashkil etish va shunday nazoratning amalga oshirilishini ta‘minlaydi hamda sohadagi munosabatlarni tartibga soladi. Jamoatchilik nazoratining bir necha shakllari mavjud – davlat organlariga murojaatlar va so‘rovlar, davlat organlarining ochiq hay‘at majlislarida ishtirok etish, jamoatchilik muhokamasi, jamoatchilik eshituvi, jamoatchilik monitoringi, jamoatchilik ekspertizasi, jamoatchilik fikrini o‘rganish, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tomonidan davlat organlari mansabdor shaxslarining hisobotlari va axborotini eshitish. Bugungi kunga kelib raqamli olamning inson faoliyatining deyarli barcha jabhalarida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi natijasida o‘zaro munosabatlarda tutgan roli va ahamiyati ortib bormoqda. Davlat tashkilotlari va organlariga fuqarolar tomonidan murojaatlarni amalga oshirishda raqamli murojaatlarning tezkorligi va masofa tanlamasligi huquq va erkinliklar, qonuniy manfaatlarining ta‘minlanishida katta yutuqlar bermoqda. Fuqarolik jamiyati va ijtimoiy davlatning asosiy belgilardan biri hisoblanadigan jamoatchilik nazoratining samarali amalga oshirilishida raqamli muhit imkoniyatlari beqiyos. Ayniqsa, jamoatchilik fikrini o‘rganish va davlat organlari mansabdor shaxslarining hisobotlari va axborotlarini eshitish kabi jamoatchilik nazorati shakllari raqamli muhit taqdim etayotgan imkoniyatlar tufayli yanada kengroq jamiyat vakillarini qamrab oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Fuqarolik jamiyatida fuqarolarning faolligi, ijtimoiy hodisalarga befarq bo‘lmasligi, davlat organlarida ishlayotgan har bir rahbar xodim o‘z faoliyatining

jamoatchilik nazorati ostida ekanligini chuqur his etishi jamiyat rivojida muhim ahamiyatga ega[1].

Jamoatchilik nazorati jamiyatda ijtimoiy adolat barqarorligini ta'minlash uchun shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi aloqalarda murosa yo'lini tanlash, tenglik, mas'uliyat va javobgarlikka xizmat qiluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Jamoatchilik nazorati inson huquq va erkinliklarining davlat tomonidan kafolatlanishi bilan bir qatorda davlat organlari faoliyatida inson huquqlarining ustuvor bo'lishini ta'minlaydi. Jamoatchilik nazoratining mavjudligi siyosiy hokimiyatning tom ma'noda xalq qo'lida ekanligini ko'rsatkichi hisoblanadi[1]. Jamoatchilik nazorati tushunchasi haqida gap ketganda uning davlat nazoratidan qanday farq qilishini alohida belgilab o'tilishi joiz. Davlat nazorati tekshirish, tahlil qilish, taftish o'tkazish va hisobot talab qilish kabi usullar bilan bajarilsa, jamoatchilik nazoratida ham axborotni (axborot, muloqot, hisobot) talab qilish va ta'sir ko'rsatish huquqlari bo'lishiga qaramay, ular majburiy yuridik mexanizmlar orqali amalga oshirilmaydi. Jamoatchilik nazorati davlat nazoratini amalga oshiradigan organlar ustidan ham yuritiladi hamda qamrovi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati bilan birga butun davlat apparati, shuningdek, nodavlat sektorni ham o'z ichiga oladi. Jamoatchilik nazorati to'g'ridan to'g'ri ta'sir o'tkaza olmas-da, biror muammoga yechim topish yoki biror jarayonni to'xtatish yuzasidan jamoatchilik fikrini mujassam qilish hukumatni qat'iy choralar ko'rishga majbur etadi. Jamoatchilik nazorati – bu xalq tomonidan amalga oshiriladigan nazorat hisoblanadi. U o'zida xalqning xohish-irodasini ifoda etadi. Xalq xohish-irodasi esa har qanday jamiyatda haqiqiy yagona ulkan qudratdir[1].

Jamoatchilik nazoratining natijalari bayonnoma, xulosa va ma'lumotnoma shaklida yakuniy hujjat ko'rinishida tayyorlanadi. Yakuniy hujjat axborot va tavsiya xususiyatiga ega bo'lib, majburiy xarakterda bo'lmaydi. Yakuniy hujjatda bayon qilingan axborot, tavsiya va takliflar ushbu bayonotlar tegishli bo'lgan davlat organlari tomonidan majburiy asosda ko'rib chiqiladi va ular yuzasidan qonuniy qarorlar qabul qilinadi. Bundan kelib chiqadiki, jamoatchilik nazoartining ham ta'sir choralari mavjud, biroq ular yuridik ma'noda kuch ishlatish ya'ni jazolash, taqiqlash va boshqalarga asoslanmaydi[2].

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda ommaviy axborot vositalari o'z o'rniga ega. Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik nazoratini amalga oshiruvchi subyektlardan biri hisoblanadi. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari

faoliyatining qonuniyligi va samaradorligi yuzasidan jamoatchilik nazorati natijalari jamiyatning barcha vakillariga yetib borishi uchun ushbu natijalar tahliliy material ko‘rinishida ommaviy axborot vositalarining turli shakllarida, jumladan boshqa nashrlar, televideniye ko‘rsatuvlari va radio eshittirishlarda, shuningdek raqamli muhitdagi internet nashrlarida e‘lon qilib boriladi.

Jamoatchilik nazorati shakllarini axborot texnologiyalari yordamida amalga oshirish masalasi huquq nazariyotchilar tomonidan deyarli o‘rganilmagan. Faqat rus olimi S.M.Zubarevning jamoatchilik nazorati bo‘yicha tadqiqotida ushbu mavzuga oid qisman fikrlar bildirilgan. U asosan qonun ijodkorligi va jamoatchilik muhokamasi jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanishni tahlil qilgan[3]. Sh.U.Yakubov esa ushbu mavzuda o‘rgangan amalga oshirgan kam sonli tadqiqotchilardan biri hisoblanadi. Unga ko‘ra jamoatchilik nazoratining yanada samarali bo‘lishi uchun zamonaviy shakllar elektron, masofaviy va boshqa shakllardan foydalangan holda amalga oshirilishi hamda bu jarayonda turli elektron platformalardan foydalanish tartibi “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonunda alohida ko‘rsatilishi lozim[4].

O‘zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lini tanladi, bu jarayonda esa davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda qonuniylik va huquqiy-tartibotni tanlashda fuqarolar ishtirokini keng ta‘minlashi lozim edi. Buning uchun esa jamoatchilik nazorati va uni amalga oshirishning huquqiy asoslari milliy qonunchiligimizda kafolatlanishi, shuningdek, sohaga oid munosabatlar tartibga solinishi lozim edi. Shu maqsadda Qonunchilik palatasi tomonidan 2017-yil 15-noyabrda qabul qilingan Senat tomonidan 2018-yil 29-martda ma‘qullangan O‘zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi 474-sonli Qonuni qabul qilindi. Ushbu qonunda jamoatchilik nazorati bo‘yicha qonunchilik, uning obyekti va subyektlari, asosiy prinsiplari, shakllari, subyektlarning huquq va majburiyatlari va natijalar yuzasidan normalar belgilangan. Ushbu qonun qabul qilinganidan keyin ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayotning turli sohalariga oid jamoatchilik nazoratini amalga oshirish bo‘yicha qonun va qonunosti hujjatlari qabul qilinib, sohaning huquqiy asoslari mustahkamlandi.

Raqamli jamoatchilik nazoratining keng qamrovli bo‘lishi va samaradorligi darajasi jamoatchilik nazorati shakllarini imkon qadar raqamlashtirish zaruratini tug‘diradi. Shuningdek, “elektron jamoatchilik nazorati” tushunchasi ilmiy, nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilishi kerak. Elektron jamoatchilik nazorati jamoatchilik

nazoratini amalga oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilish hisoblanadi. Jamoatchilik nazoratida raqamli texnologiyalardan foydalanish amaliyotda keng qoʻllanmoqda. Masalan, fuqarolar, davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan mavjud qonunchilik normalariga rioya etilishini doimiy ravishda monitoring qilish, baholash va nazorat qilib boriladi. Turli ijtimoiy tarmoqlarda fuqarolar tomonidan davlat organlari faoliyati muhokama qilinmoqda va ularning harakatlari qonuniyligi hamda fuqarolarning huquq va erkinliklari inobatga olinganligi borasida munosabatlar bildirilmoqda. Shu sababdan davlat tashkilotlari ijtimoiy tarmoqlarda rasmiy sahifalarni yuritgan holda tashkilotning faoliyati qonuniyligi va samaradorligi yuzasidan davriy hisobotlar berib borilmoqda.

Mansabdor shaxslarning noqonuniy xatti-harakatlar yuzasidan ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan materiallar jamoatchilikning katta bahs-munozaralarini keltirib chiqarmoqda. Bu esa ushbu vaziyat yuzasidan aholining hamda jamoatchilik faollarining davlat organlaridan rasmiy javob talab qilishiga olib kelmoqda. Bu aynan jamoatchilik nazorati hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining taraqqiyoti va keng ommalashishi fuqarolarda davlat va jamiyat hayotida muhim masalalarda faollashishiga, oʻz munosabatini bildirishga minbar vazifasini bajarmoqda. Davlat idoralari va mutasaddilar jamoatchilik nazorati subyektlarining qonuniy talablariga moslashmoqda, vaziyat boʻyicha kerakli choralar koʻrmoqda va ommaviy axborot vositalarida tushuntirish va bayonotlar berib borilmoqda. Davlat organlari ijtimoiy tarmoqlardagi jamoatchilik muhokamasiga jiddiy eʼtibor qaratib biror hodisa yuzasidan jamoatchilik fikri shakllanib boʻlmasidan jamoatchilik fikriga tezkor taʼsir oʻtkazish uchun tezkor choralar koʻrmoqda, jamoatchilik bilan ishlashda zamonaviy yondashuvlardan foydalanmoqda.

Bunday yangi ijtimoiy munosabatlarning paydo boʻlishi va amaliyotda koʻzga tashlanishi sohaning huquqiy bazasini yaratish ehtiyojini paydo qiladi. Shunday normativ-huquqiy hujjatlardan biri 2020-yil 16-iyunda qabul qilingan “Elektron hukumat tizimini yanada rivojlantirish, shuningdek, davlat organlari va tashkilotlarining oʻz faoliyati boʻyicha jamoatchilik oldida elektron hisobot berishi tartibini joriy etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi 444-sonli Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori hisoblanadi[4].

NATIJAR VA MUHOKAMA

Jamoatchilik nazorati shakllari axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilgan holda amalga oshirilganda uning anʼanaviy

usuldan samaradorligi va qamrovi bilan ustunroq bo‘lishi aniqlandi. Bugungi kunda davlat rasmiylariga ta’sir o‘tkazishning eng samarali vositasi elektron resurslar, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar bo‘lib qolmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda e’lon qilingan materiallar yuzasidan jamoat faollari va soha mutaxassislar zudlik bilan munosabat bildirib chiqishmoqda, bu esa sohaga aloqador mansabdor shaxslarning sergak tortishiga, masalaga jiddiyroq yondoshishiga hamda qonunni muhofaza qiluvchi organlarning hodisaga aralashuviga olib kelmoqda. Ommaviy axborot vositalari esa vaziyatni boshidan kuzatuvga olib, ko‘tarilgan masalaning yechimi tomon borishini hamda bunda davlat organlarining o‘z vazifalarini bajarishini keng ommaga jurnalistik material sifatida taqdim etmoqda. Bu aynan jamoatchilik nazorati va xalq xohish-istagining ro‘yobga chiqishi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonunida jamoatchilik fikrini o‘rganish jamoatchilik nazoratining asosiy shakllaridan biri sifatida qayd etilgan. Jamoatchilik nazorati shakllari orasida axborot texnologiyalari va texnika taraqqiyoti yutuqlari hamda imkoniyatlaridan foydalanish borasida jamoatchilik fikrini o‘rganish shaklini raqamli muhitda amalga oshirish boshqa shakllarga solishtirganda qulayligi, natijalarni yig‘ish, umumlashtirish va tizimlashtirishda tezkorlik hamda xolislikni ta’minlashi bilan ajralib turadi. Biroq raqamli vositalar yordamida xalq fikrini o‘rganish mutlaqo kamchiliklardan xoli, deb bo‘lmaydi. Bunda ba’zi qiyinchiliklar yuzaga kelishi, shuningdek, jamoatchilik fikrini o‘rganishda oldindan aniq chora-tadbirlarni ko‘rish majburiyatini hisobga olish kerak.

“Ijtimoiy fikr” respublika jamoatchilik fikrini o‘rganish Markazi ilmiy-tadqiqot muassasasi maqomidagi nodavlat notijorat tashkiloti O‘zbekistonda jamoatchilik fikrini o‘rganish bo‘yicha uzoq yillardan buyon keng tadqiqotlar o‘tkazib kelayotgan tashkilot hisoblanadi. Ushbu markaz o‘z oldiga mamlakat taraqqiyotining barcha sohalarida jamoatchilik fikri dinamikasining asosiy tendensiyalarini aniqlash, o‘rganish va tahlil qilish, shuningdek, tizimli monitoringini olib borishni maqsad qilib olgan.

“Ijtimoiy fikr” Markazi 1997-yilda tashkil etilgan bo‘lib, shu yildan boshlab Markazning tadqiqot jamoasi butun mamlakat miqyosida eng birinchi bo‘lib jamoatchilik fikrining sotsiologik so‘rovlarini muntazam ravishda o‘tkazishni boshladi. Shu paytga qadar Markazning yigirma yildan ortiqroq faoliyati davomida

sotsiologiya fanida mavjud turli xil usullar asosida 650 dan ortiq majmuaviy tadqiqotlar o‘tkazildi[5].

“Ijtimoiy fikr” respublika jamoatchilik fikrini o‘rganish Markazi bugungi kunda O‘zbekistonda jamiyat hayotining keng ko‘lamdagi dolzarb masalalari yuzasidan jamoatchilik fikrini o‘rganish sohasida yetakchi tadqiqot tashkilotlaridan biri hisoblanadi. Markaz faoliyatining asosiy yo‘nalishlari – jamiyatning **ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishi** sohasida jamoatchilik fikrini o‘rganishdir.

Ushbu Markazda muammolarning an‘anaviy spektridan tashqari, mehnat bozori, migratsiya, odam savdosi, korrupsiya, yoshlar, ayollar va katta yoshdagilar muammolari, ekologiya muammolari, reproduktiv salomatlik masalalari, oiladagi munosabatlar va oilaviy qadriyatlar kabi ko‘plab boshqa masalalarni tadqiq etish dasturlari amalga oshiriladi.

Markaz sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik, tarix, demografiya, iqtisodiyot sohasida yuqori malakali mutaxassislar jamoasiga hamda turli daraja va ko‘lamdagi kompleks monitoring tadqiqotlarini o‘tkazish uchun zarur axborot va texnik resurslarga ega. Markaz tarkibida davlat, nodavlat va xalqaro tashkilotlar bo‘lgan tashkilotlar bilan yaqin hamkorlik qiladi va ularga keng ko‘lamli tadqiqot xizmatlarini ko‘rsatadi. Markaz tuzilmasida ilmiy-metodik kengash hamda axborot-matematik, ilmiy-tahliliy, amaliy-tadqiqotlarni tashkil etish va o‘tkazish, shuningdek, tezkor tadqiqotlar bo‘limlari faoliyat yuritadi. Ushbu markazning tezkor tadqiqotlar bo‘limi raqamli muhit imkoniyatlaridan foydalangan holda tezkor tadqiqotlarni amalga oshiradi, natijalarni to‘playdi va qayta ishlaydi. Ushbu bo‘lim jamoatchilik fikrini o‘rganishda telefon va internet so‘rovlari o‘tkazish, tadqiqotlar dasturlari va so‘rovnomalarini shakllantirish va tadqiqotlarda olingan ma‘lumotlarni qayta ishlash va tayyorlash kabi bosqichlarni amalga oshiradi.

Jamoatchilik nazorati bo‘yicha xalqaro tajribaga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, bu borada AQSHda jamoatchilik nazorati uzoq tarixga ega. AQSHning 4-Prezidenti Jeyms Medisonning “Federalist” gazetasida chop etilgan fikriga ko‘ra: “Respublikachi”larning ozodlik ruhiyati, shubhasiz, nafaqat butun hokimiyat xalqdan chiqishi, balki xalq ishonch bildirgan hokimiyatlar ham xalqqa bog‘liq bo‘lib qolishi kerak...”. bugungi kunga qadar bu g‘oyalar, ya‘ni hokimiyat organlarining xalqqa hisobot berishi AQSHda siyosiy an‘ana sifatida qabul qilingan hamda bu borada o‘ziga xos boy tajriba to‘plangan.

AQSHda jamoatchilik nazorati ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi. Birinchisi – fuqarolarning xohish-istaklarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalash bo‘lsa, ikkinchisi – xalq tomonidan saylangan vakillar amalga oshiradi. E‘tiborli jihati shundaki, ikkala nazorat usulining bir-biridan ustuvorligi haqida gapirish o‘rinsiz, ular birgalikda bir maqsadga xizmat qiladi. Masalan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri jamoatchilik nazorati fuqarolarning hokimiyat faoliyati to‘g‘risida to‘liq ma‘lumot olishlari, jurnalistik tekshiruvlar, fuqarolar yig‘ilishlari, jamoat tinglovlari orqali jamiyat ishlarini boshqarishda fuqarolarning ishtirokini kengaytirish, qonun loyihalarini jamoatchilik ekspertizasi va hokazo usullar yordamida amalga oshirilsa, ikkinchi vakillik usulida parlament nazorati, huquqiy qonun chiqaruvchi, mahalliy hokimiyat vakillik organining nazorati orqali amalga oshiriladi.

AQSHdagi yana kollaboratsiy nomli uslubiga to‘xtalsak. Bu uslub fuqarolarning turli xil fikr va g‘oyalarini to‘plashga emas, balki fuqarolarga ma‘lum bir muammolarni aniq yetkazib, uni shu sohaning yetuk mutaxassislarini taklif qilgan holda yechimini hal qilish hisoblanadi. Bu uslub nafaqat yuqori darajali natijalarga erishishga, balki butun jamiyatni bir maqsad yo‘lida birlashtirishga ham xizmat qiladi. Odamlar hukumat hal qila olmagan ba‘zi muammolar yechimida ularning ham hissassi va o‘rni borligiga ishonch hosil qilishadi[6].

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jamoatchilik shakllarini raqamli muhitda axborot texnologiyalari orqali amalga oshirish an’anaviy usullardan qamrovi va samaradorligi bilan ustundir. Davlat va jamiyat hayotidagi dolzarb masalalarning fuqarolar tomonidan keng muhokama qilinishida axborot texnologiyalari katta imkoniyatlarni taqdim qila oladi. Jamoatchilik fikni o‘rganish, to‘plash va qayta ishlashda tezkorlik raqamli texnologiyalar taqdim etadigan eng asosiy afzalliklardan hisoblanadi.

Research Science and
Innovation House

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Дўстжонов Т., Хасанов С. Ўзбекистон демократик тараққиёт йўлида. – Т.: Тошкент Молия институти, 2004, 72 бет.
2. E.T.Xojiyev, Sh.G'.Asadov. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo‘mitasi. Monografiya. - T.: Akademiya, 2014. – 132-b.
3. Zubarev S. M. New technologies of general control: reality or illusion? // Bulletin of the University of Perm. Yuridicheskie nauki. - 2019. - №. 43.
4. Ummatalievich, Yakubov Shuxrat. “Digitalization of Public Control.” Psychology and Education Journal 58.2 (2021): 1346-1352.
5. <https://ijtimoiyfikr.uz/oz/markaz-xaqida/>
6. https://uza.uz/oz/posts/jamoatchilik-nazorati-tarixi-zamonaviy-qarashlar-va-yondashuvlar_391306

Research Science and Innovation House